

Ольга КНЕЙСЛЕР

ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО- ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ

Розглянуто основні положення інституціонально-еволюційної теорії. Розроблено категоріальний апарат інституціонального підходу до формування ринку перестрахування. З позиції інституціоналізму визначено періодизацію трансформаційних перетворень страхових та перестраховувальних відносин, окреслено проблеми функціонування перестраховувального ринку.

У другій половині ХХ ст. вирішення проблеми інституціональних трансформацій і їх впливу на функціонування економічних систем стає першочерговим завданням науково-економічних досліджень. Це зумовлено сучасними економічними реаліями, для яких характерні глобалізація економічних процесів, активне впровадження інформаційних технологій у господарську систему, а також поява нового феномена у світовій економічній системі – транзитивної економіки, основою виникнення якої є трансформація відносин власності.

В умовах трансформаційних перетворень економічна течія інституціоналізму зароджується як реакція на недоліки неокласичної парадигми, основні положення якої не в змозі розкрити взаємної обумовленості інституціональних змін та економічного зростання, суперечливу взаємодію між інститутами старої і нової соціально-економічної системи, несумісність їх інституціональних форм. “Сучасна економіка розглядається як еволюційна відкрита система, що знаходиться під постійною дією зовнішнього середовища і реагує на нього. Тому еволюційний інституціоналізм заперечує

найважливіші постулати неокласичної теорії – прагнення економіки до рівноваги, розглядаючи його як нетиповий і дуже короткочасний стан” [19, 67]. Економічна ситуація зумовлює необхідність формування такої теоретичної основи, яка посприє розробці адекватної сучасним умовам стратегії соціально-економічних трансформацій. Одним із таких напрямів економічної науки є інституціонально-еволюційна теорія, яка розглядає економічні феномени у контексті ментальних, політичних і соціокультурних перетворень.

Дослідженню теорії інституціоналізму присвятили свої праці як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Ю. Коваленко, Д. Норт, Т. Паєнтко, Є. Попова, Р. Ріхтер, Е. Фуруботн та ін. Однак потребує подальшого розгляду та розробки категоріальний апарат інституціонального підходу до формування ринку перестрахування як нової форми організації економічних відносин у системі страхових відносин.

Детальніше зупинимось на характеристиці основних методологічних підходів до формування ринку перестрахування у контексті інституціонально-еволюційної

теорії. На нашу думку, основні постулати цієї теорії (міждисциплінарний підхід, синтез системного та еволюційного, принципи обмеженої раціоналізації, врахування трансакційних витрат) дають змогу глибше і точніше розкрити економічно-організаційні та методологічні засади функціонування ринку перестраховання.

Економічні доктрини, які допомагають дослідити проблеми розвитку ринку перестраховання з позиції інституціоналізму, базуються на принципах класичного лібералізму (А. Сміт і Д. Рікардо), теорії прав власності (Р. Коуз), нової економічної теорії (Д. Норт). Однак основні положення цих теорій зорієнтовані на дослідженні економічно-правових аспектів перестраховальних відносин. Водночас вплив інституціональних факторів на розбудову перестраховального ринку залишаються поза увагою економістів. І як стверджує В. І. Веретнов, "...останні тенденції у використанні методологічного інструментарію прикладних економічних досліджень свідчать про появу нової інституціональної парадигми, за якою поведінка суб'єктів людей і цілих організацій, в тому числі і страховиків у прийнятті рішень, у своїй діяльності залежить не тільки від раціонального правового підходу й економічного обґрунтування, але може бути обумовлена низкою ірраціональних, управлінських, психологічних, соціальних, історичних та інших факторів" [3]. Тому виникає необхідність у розробці методології інституціонального розвитку ринку перестраховання, що дозволить отримати науково-обґрунтовані пропозиції для ефективного розвитку вітчизняного перестраховального бізнесу. Вагоме значення при цьому має розробка категоріального апарату інституціонального підходу до формування ринку перестраховання, його основних і похідних понять.

Інституціоналізм – це багатопланова теорія, яка охоплює сукупність наукових

доктрин, центральною категорією якої виступає феномен інституту. Інститути, як первинний елемент, формують зовнішнє середовище економічних агентів та сприяють підвищенню адаптивності до певних перетворень. Загалом визначення поняття "інститут" набуло широкого розповсюдження в науковій літературі, у різноманітних галузях наукового знання (економістів, юристів, істориків, філософів тощо). І як зазначає А. Некипелов, "...така кількість поглядів на інститути і тим самим дискурсів інституціонального аналізу обумовлена складністю самого "об'єкта" [10, 327]. Складність полягає у нечіткості і підміні основних понять інституціональної теорії, що породжує викривлене відображення процесів практичної модернізації перестраховальної діяльності.

Так, Д. Норт стверджує, що інститути – це "правила гри" в суспільстві або створені людиною обмеження, які організують взаємовідносини між людьми [11, 17]. Автор розглядає інститути як набір правил, процедуру відповідності, моральну й етичну поведінку індивідів; розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (договори і добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, які структурують їх взаємодію. У своїх дослідженнях Д. Норт формує аналітичну базу економічної теорії, яка здатна розширити розуміння історичної еволюції економічних процесів і створити орієнтири для розробки економічної політики. При цьому аналітична основа такої теорії модифікує у собі неокласичну теорію та аналітичні інструменти мікроекономічної теорії, доповнюючи їх часовим фактором.

Аналогічний підхід до визначення інститутів застосовують зарубіжні учені Е. Фуруботн і Р. Ріхтер, трактуючи інститути як сукупність формальних і неформальних правил [21, 9], Дж. Коммонс, який

ядром інституту вважає правові норми [25], Т. Шульц, включаючи до правил поведінки грошово-кредитні відносини, права власності, форми людського капіталу тощо. [27, 249], Дж. Ходжсон, характеризуючи інститут як систему усталених і загальноприйнятих соціальних правил, які структурують соціальні взаємодії [22, 28]. Однак Е. Попов, А. Сергеев стверджують, що "...чітке визначення інститутів як правил і норм – перший необхідний крок у побудові категоріального апарату інституційної теорії" [14, 106], а тому доцільно зупинитися на інших підходах до їх трактування.

Так, Т. Веблен визначає інститут як стійкі звичаї мислення, характерні для великої спільноти людей [1, 46]. Аналогічну думку розділяє Е. Жамс, характеризуючи інститут як сформовані й освячені юридичним авторитетом звичаї [6, 92].

Неоднозначне трактування інституту простежується у сучасній економічній літературі. Так, Т. В. Паєнко тлумачить поняття інституту як "...сукупність формальних і неформальних обмежень, які впливають на поведінку індивідів і прийняття ними рішень про вибір тих чи інших альтернативних варіантів дій" і стверджує, що саме інститути можуть бути інструментом аналізу економічних процесів у суспільстві і їм притаманні такі ознаки, як суспільне визнання, законодавче закріплення, власна сфера функціонування та реальний вплив на прийняття рішень індивідами й організаціями [13, 18–19].

Ю. Коваленко зазначає, що взаємодія форм функціональної структури (інституцій) та елементарної структури (організацій) зумовлює появу інститутів (інституційних організацій) і органів-регуляторів (організованих інститутів) [8, 45]. При цьому автор запроваджує поняття "інституцій", яке практично ототожнюється із поняття "інститут", трактуючи їх як "систему, що

містить тверді (офіційні) обмеження (правила і характеристики примусу), м'які (неофіційні) обмеження (стандарти поведінки і стереотипи мислення) й інтуїцію, які забезпечують досягнення оптимальної організації, координації і стимулювання поведінки економічних суб'єктів..." [8, 41]. Водночас необґрунтованою є позиція науковця щодо розуміння поняття інституту як інституційних організацій.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що поняття "інститут" у науковій літературі трактується як:

- "правила поведінки", санкціоновані законом або звичаєм;
- "правила гри", встановлені законом та організаціями, які забезпечують дотримання цих правил усіма суб'єктами ринку;
- правові норми, які регламентують інтереси у будь-якій сфері суспільних відносин;
- організації й адміністративні структури, які задовольняють потреби ринкових суб'єктів;
- структурні утворення, що охоплюють сукупність взаємопов'язаних економічних, організаційно-правових, соціально-психологічних і управлінських відносин учасників ринку.

З метою чіткої регламентації таких основних понять інституціональної теорії, як "інституція", "інститут", "організація", доцільно звернутися до тлумачного словника сучасної української мови, який поряд із узагальненням світової суспільної та економічної думки, дасть можливість сформулювати теоретико-інституційні основи формування ринку перестраховання.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що "інституція – це установа, заклад // частина, підрозділ установи, закладу", при цьому "інститут – сукупність правових норм у якій-небудь

сфері суспільних відносин; організована система соціальних ролей, яка є постійним і значним елементом суспільства і яка зосереджується на основних потребах і функціях людини” [2, 499]. Водночас “організація – це об’єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін.; компанія, установа, їх підрозділи чи об’єднання, які виконують самостійні функції та мають адміністрацію; особливості будови чого-небудь; структура; комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи” [2, 853].

Отже, подані вище визначення понять у тлумачному словнику підтверджують наступне: “інституція” та “організація” є практично тотожними поняттями, тоді як “інститут” та “організація” мають суттєві відмінності. Аналогічний підхід у формуванні теоретичних основ інституціоналізму застосовує Ю. Лопатинський, стверджуючи, що у широкому розумінні доцільніше використовувати термін “інститут”, а “інституцію” коректніше використовувати для позначення узагальненої групи організацій” [9, 231]. Автор відносить інститут до макроекономічних категорій, а організацію до мікроекономічних, водночас інституції – до мезоекономічного рівня. Подібне бачення вирішення проблеми побудови понятійного апарату інституціональної теорії відображено у Системі національних рахунків (СНР), у якій організації – це інституційні одиниці, тоді як інститут – об’єднує інституційні одиниці та їх діяльність у рамках визначених формальних і неформальних правил взаємодії елементів системи [17].

Особливу увагу необхідності розмежування понять “інститут” та “організація” приділяв Д. Норт, наголошуючи, що інституціональний розвиток економіки відбувається при взаємодії інститутів й організацій, коли інститути визначають “правила гри”, а організації структурують відносини

між людьми і виступають “гравцями” [11, 6]. Зазначимо, що К. Ерроу під організацією розуміє “групу індивідів, що прагне досягти певних спільних цілей або, інакше кажучи, максимізувати цільову функцію” [24, 24], О. Вільямсон – “сукупність людей, які структурно відокремлені в рамках впорядкованих процесів...” [28, 123]. Тобто організації створюються для досягнення певних цілей завдяки тому, що наявний набір правил і обмежень (як інституціональних, так і тих, що традиційно розглядаються економічною теорією) створює можливості для відповідної діяльності. Саме тому в процесі досягнення мети організації є головними агентами інституціональних змін.

Зважаючи на вищезазначене, цілком логічним і доцільним вважаємо застосування наукових доробок інституціонального підходу до формування ринку перестраховання, оскільки методологічний потенціал інституціоналізму, об’єднуючи одночасно теоретичний аналіз, історичні дослідження і вивчення ситуації у конкретному середовищі та досліджуючи соціально-економічні явища і процеси в умовах постійних змін і трансформацій, дозволяє адекватно модернізувати траєкторію розвитку страхової системи. І як зазначає Т. В. Пасентко, “... інституту притаманні органічне поєднання правил, нав’язаних ззовні, та їх суспільне переосмислення, а тому використання інституціонального підходу є необхідними при дослідженнях фінансових явищ і процесів” [13, 19].

Основними базисними (глибинними, історично стійкими) інститутами будь-якого інституціонального сектора є інститут держави та ринкові інститути: власності, трансакційних витрат і контрактних відносин. Е. Фуруботн, Р. Ріхтер зазначають, що нова інституціональна економіка покладається на застосування таких концепцій, як права власності, трансакційні витрати і контрак-

тні відносини, у поєднанні зі спробою наблизитися до реальності за допомогою застосування менш формалізованих методів аналізу [21, 365]. Окрім базисних інститутів, страховий сектор має забезпечуючі інститути, які характеризуються функціональними особливостями цього сектора і формують основу його цілісної інституціональної інфраструктури із власним упорядкуванням, організаційно-правовим забезпеченням відносин. До таких інститутів належать: інститути страхування, перестраховальних відносин, страхового посередництва тощо. Отже, з позиції інституціональної теорії страховий сектор – це сукупність інститутів, які об'єднують інституційні одиниці (спеціалізовані організації) та їх основну діяльність у рамках визначених формальних (нормативно-правова база) і неформальних (договірні та контрактні відносини, норми поведінки) правил взаємодії елементів страхової системи. Відтак інститути страхової системи визначають характер “поведінки” та “правила гри” її учасників – інституційних одиниць у контексті формування інституціональної інфраструктури страхового та перестраховального ринків.

Характерною особливістю економічної ситуації сучасного періоду є недостатній розвиток страхової системи, що породжує необхідність наукових досліджень форм взаємодії її інститутів у ході еволюції страхових (перестраховальних) відносин, зміни інституціонального середовища функціонування страхового сектору, економічних передумов виникнення ринку перестраховання.

Тривалий час за радянських часів домінувала неокласична доктрина, відповідно до якої страхова система розглядалася крізь призму статичної інституціональної структури, у якій не відбувалося інституціональних перетворень. В умовах абсолютизації державної форми власності, яка негативно позначилася на розвитку страхування

в нашій країні, здійснення державного страхування відповідно до чинного законодавства було покладено на Держстрах СРСР, який здійснював майнове й особове страхування всередині країни та Індержстрах СРСР, що проводив страхування зовнішньоекономічних майнових інтересів [5, 20]. Відповідно коло учасників страхових процесів було досить звуженим, а страховий захист громадян та підприємств у країні забезпечував Держстрах СРСР, структура якого визначалася національно-державним устроєм СРСР і кожної соціалістичної республіки.

Водночас незначним був перелік страхових послуг та їх видів, а пропозиція і попит на страхові послуги – обмеженими та нерозвиненими. “Всередині країни не існувало страхування майна державних підприємств від вогню, страхування автотранспортних засобів, які перебували у власності підприємств, страхування повітряного і морського транспорту, вантажів та багажу, страхування різних видів відповідальності тощо” [4, 50]. Життєдіяльність громадян за радянських часів характеризувалася фінансовою стабільністю та відсутністю ризиків, притаманних ринковій економіці. Відтак страхування в умовах командно-адміністративної економіки не мало відповідного значення, а тому необхідність його у сфері державної власності заперечувалася як така.

За таких умов господарювання відсутньою була конкуренція, оскільки “державна монополія страхування встановлювала єдиний за видами страхування порядок розрахунку тарифів, страхового відшкодування, порядок сплати страхових внесків і премій, єдині вимоги до обов'язків страховиків і страхувальників, до змісту правил і договорів страхування” [16, 75]. Водночас “страховий фонд, який мобілізував величезні грошові кошти учасників страхування – юридичних і фізичних осіб,

дозволяв органам Держстраху виконувати свої зобов'язання перед багаточисельною аудиторією страхувальників” [20, 4].

Відтак, перестраховання в умовах державної монополії практично не застосовувалося, оскільки у ньому не було потреби. Це зумовлено, по-перше, низьким розвитком страхування, по-друге, незначними розмірами страхових ризиків, по-третє, високим рівнем капіталізації та фінансової стійкості фактично єдиного страховика в країні – Держстраху СРСР, по-четверте, відсутністю конкурентного середовища для розвитку страхування і перестраховання.

У другій половині ХХ ст. основну увагу науковці приділяють економічній трансформації, що зумовлено, з одного боку, визнанням інститутів соціальними установками, які здатні до перетворень, а не застиглими природними явищами, з іншого – інтенсивними трансформаційними процесами на усьому постсоціалістичному просторі [15, 47]. Зміна мотивів і стимулів поведінки в умовах економічної трансформації впливає на перетворення інституціонально-організаційних форм інститутів. Старі інститути повинні бути зруйновані або відмерти, але їхнє місце мають зайняти нові інститути, створення яких – кропіткий процес, який потребує постійного втручання держави, що сама є одним із важливих інститутів у процесі фундаментальних змін [26]. Відповідно, перехідна економіка – це економіка зі змінним інституціональним середовищем.

Трансформаційні перетворення у страховій системі передбачають інституціалізацію її інфраструктурної складової через:

- законодавче встановлення правил і норм, які регулюють взаємодію суб'єктів страхового і перестраховального ринків та визначають їх поведінку відповідно до вимог ринкової страхової системи;

- формування інституційних одиниць (організацій) інфраструктури страхової сис-

теми, що забезпечують функціонування її інститутів та ринків страхування і перестраховання;

- суспільне визнання встановлених правил і норм функціонування ринків страхування і перестраховання;

- закріплення цього визнання у неформальних інститутах, традиціях і поведінці суб'єктів страхової системи.

В умовах економічної трансформації страхова система зазнає кардинальних змін, а страхові та перестраховальні відносини набувають свою специфіку завдяки особливостям соціально-економічної ситуації в Україні. Характерною рисою страхової системи в перехідний період є те, що старі неформальні інститути деформують функціонування створених нових формальних інститутів. Відтак реформи цього періоду не здатні гарантувати стійкість транзитивної страхової системи. Детальніше зупинимось на трансформаційних процесах, пов'язаних із переходом від однієї соціально-економічної системи держави (командно-адміністративної) до іншої (ринкової), що призвели до суттєвих інституціональних перетворень у страховому секторі економіки.

З позиції інституціональної теорії період трансформаційних перетворень у страховій системі України можна поділити на кілька етапів [12, 21; 15, 49-50].

Для першого етапу характерним є знищення старих інститутів, які несумісні із інститутами нової соціально-економічної системи. Тобто, відбуваються кардинальні зміни інституціонального середовища страхової галузі. Основним завданням цього етапу визначено скасування державної монополії на страхову діяльність, трансформація інституту власності, вільне формування інститутів страхового сектора економіки за мінімальною участю держави.

Стрімка демонополізація економіки докорінно змінила ступінь державного регу-

лювання страхової діяльності: від суцільного монопольного становища держави у радянські часи до повної втрати будь-якого контролю з її боку. На даному етапі “економічна політика нашої держави базувалася на ринковому фундаменталізмі, на виведенні держави з економіки” [18, 66], при цьому абсолютизувалася здатність ринку до саморозвитку та саморегулювання. Однак досвід перших років трансформаційних перетворень підтвердив, що функціонування ринку немислиме без економічної ролі держави, та визначив необхідність державного втручання у розвиток ринкових відносин. І як зазначає О. О. Гаманкова: “З відходом держави від безпосереднього регулювання страхової сфери в ній утворився свосвідний організаційний вакуум, сприятливий для розвитку тінювих і корупційно-кримінальних псевдоринкових страхових відносин, які не вдалося подолати й дотепер” [4, 58].

В умовах трансформації страхових відносин, при переході від командно-адміністративної економіки до ринкових засад господарювання, страхова система потребує особливо активного державного втручання у її функціонування та подальший розвиток, оскільки нерозвинені ринкові інститути шляхом саморегулювання страхових відносин не в змозі забезпечити узгодження інтересів учасників страхових процесів. Відповідно “держава має виступати гарантом ринкової економіки, творцем формальних обмежень, органічно вписуватися у правила ринкової поведінки і не заважати дії ринковим механізмам” [23]. Реформування економічних відносин сприяє утворенню “змішаної економіки”, що функціонує як єдність ринкового механізму і державного регулювання.

На другому етапі відбувається стихійне формування нових формальних законів, норм і правил, бурхливе створення страхових компаній, розпочинається стрімкий розвиток

страхового ринку. Однак на першому етапі реформування страхових відносин не було створено відповідних умов та фундаментальних основ для успішного функціонування другого етапу ринкових трансформацій, що не могло не позначитися на подальшому розвитку страхового ринку. А тому правомірним є твердження В. В. Зотова, В. Ф. Преснякова, В. О. Розенталя, що однією із основних причин виникнення і трансформації інститутів є наявність “інституціонального підґрунтя”, тобто готовності суспільства до їх широкого застосування [7, 8].

Держава, зосередивши свої зусилля на інституціональних перетвореннях шляхом прямого перенесення інститутів розвинених країн, залишила поза увагою необхідність структурної трансформації вітчизняної економіки з притаманними їй неформальними інститутами. А відтак, стрімка модернізація переважної більшості формальних економічних інститутів зумовила певні протиріччя між формальними і неформальними інститутами. І як зазначає Є. А. Попова: “В економіку країни можуть бути вбудовані якісно нові інститути, правила і рутини, однак це не призведе до формування ефективної інституціональної структури. Тому правомірним є твердження, що ринок не може функціонувати і розвиватися, якщо відсутні необхідні для нього формальні і неформальні інститути” [15, 50]. Отже основною інституціональною проблемою перехідного періоду є неадекватність проведеної економічної політики вітчизняним реаліям.

На третьому етапі ринкові реформи все частіше здійснюються з урахуванням особливостей національної економіки та розумінням того, що ринкові інститути можуть бути ефективними лише у тих секторах економіки, де сформувалося відповідне інституціональне середовище. Для цього етапу характерним є реформування моти-

ваційного механізму інституційних одиниць у контексті зміни інституту власності, поведінки менеджерів організацій, потенційних споживачів страхових і перестраховальних послуг. Поява приватної власності призвела до трансформації інституціональної й організаційної структури страхової системи, виникнення страхового ринку та зародження ринку перестраховання.

На цьому етапі трансформаційних перетворень підвищується роль держави у регулюванні економікою загалом та страховим і перестраховальним ринками зокрема. Стало очевидно, що ринок поряд із вирішенням одних проблем породжує інші, складніші та небезпечніші для суспільного розвитку. Виникають так звані “провали ринку”, які пов’язані з можливими невдачами ринкового механізму у досягненні Паретто-ефективності, тобто неефективного використання ресурсів. До провалів вітчизняного ринку перестраховання належать: недосконалість конкуренції, наявність зовнішніх ефектів (екстерналій), неповнота і недосконалість інформаційного забезпечення його функціонування, незначна фінансова ємність. Відповідно, у науці і практиці відбувається переосмислення співвідношення ринкового регулювання й інституту державного регулювання економікою. “Держава є одним із інститутів суспільства, точніше – системою інститутів влади і управління, що підтримують стабільність суспільства й інституціональних перетворень і беруть участь в їх здійсненні” [19, 209]. Отже, ефективність та дієвість ринку перестраховання України неможливі без втручання держави у його функціонування й розвиток.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що трансформація суспільних відносин, яка супроводжується зміною інституту власності, ліквідацією державної монополії у всіх сферах госпо-

дарювання, розвитком підприємницької діяльності та зростанням ступеня підприємницького ризику, формуванням конкурентного середовища, підвищенням ризиковості функціонування страхового ринку в умовах невизначеності, низьким рівнем його фінансової ємності та капіталізації, створює об’єктивні передумови для розвитку ринку перестраховання. І як стверджує В. М. Фурман, “...ринку перестраховання в Україні перебуває на початковому етапі свого формування, оскільки за радянських часів механізм перестраховання був недоцільним..., і лише нещодавно почав набувати рис, притаманних цивілізованому перестраховому ринку” [29, 208–209]. Водночас становлення вітчизняного ринку перестраховання відбувається в умовах: нестабільності політичних і економічних відносин у суспільстві; відсутності нормативно-правових актів, що регулюють перестраховальні відносини; неадекватності страхового законодавства завданням і рівню економічних реформ; фінансової кризи і скорочення інвестицій; низького рівня страхової культури, матеріального добробуту населення та його соціального забезпечення.

Література

1. Веблен Т. *Теорія праздного класу: Пер. с англ.* – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.* – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
3. Веретнов В.І. *Непропорційне перестраховання: сутність, функції і етапи розвитку [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_3/Veretnov-309.htm (дата останньої модифікації 19.07.2011).
4. Гаманкова О. О. *Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: Моногр.* – К.: КНЕУ, 2009. – 283 с.

5. Государственное страхование в СССР: Уч. пособ. / Под ред. Л. И. Рейтмана. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 336 с.
6. Жамс Э. История экономической мысли XX века. – М.: Прогресс, 1959. – 572 с.
7. Зотов В. В., Пресняков В. Ф., Розенталь В. О. Институциональные проблемы функционирования и преобразования российской экономики // Экономическая наука современной России. – 1999. – № 1 (5). – С. 8–16.
8. Коваленко Ю. Використання категоріального апарату інституційної теорії у фінансовому секторі економіки // Світ фінансів. – 2010. – Випуск 4. – С. 39–49.
9. Лопатинський Ю. М. Институціоналізація транзитивної економіки / Ю.М. Лопатинський // Научные труды ДОНТУ. – Серия: Экономическая. – Вып. 103-1. – С. 229–232.
10. Некипелов А. Становление и функционирование экономических институтов / А. Некипелов. – М.: Экономист, 2006. – 328 с.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики: Пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М.: Фонд экономической книги “НАЧАЛА”, 1997. – 180 с.
12. Ольсевич Ю. Хозяйственная трансформация и трансформация теории // Вопросы экономики. – 1998. – № 5. – С. 14–28.
13. Паентко Т. В. Передумови використання інституціонального підходу в теорії фінансів // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11. – С. 11–19.
14. Попов Е., Сергеев А. Современный российский институционализм: к продолжению дискуссии // Вопросы экономики. – 2010. – № 2. – С. 103–116.
15. Попова Е. А. Особенности института страхования в рыночной и переходной экономике // Финансы и кредит. – 2008. – № 16 (304). – С. 47–55.
16. Постникова И. Ю. Теория перестрахования: Моногр. – М.: ОАО “Московская типография “Транспечать”, 2009. – 144 с.
17. Система национальных счетов: пересмотренный вариант. – Глава II. – Общий обзор ООН, секретариат, 28 августа 1992. – 120 с.
18. Сучасні економічні теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко; За ред. А. А. Чухна. – К.: Знання, 2007. – 878 с.
19. Ткач А. А. Институціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
20. Фонд государственного страхования в СССР: Монография / Под ред. А. П. Плешкова. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 182 с.
21. Фуруботн Э. Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория. – СПб.: Издат. дом Санкт-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 702 с.
22. Ходжсон Дж. Что такое институты? // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 28–48.
23. Яворська Т. В. Понятійно-категоріальний апарат теорії державного регулювання страхового підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_29_2/statti/67.htm (дата останньої модифікації 19.07.2011).
24. Arrow K. I. Essays in the Theory of Risk-Bearing. – Amsterdam: North Holland, 1970. – 155 p.
25. Commons J. R. The Legal Foundations of Capitalism. – N.Y.: McMillan, 1924. – 361 p.
26. Kornai J. The Role of the State in a Post-socialist Economy // Distinguished Lectures Series. – Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management, Warsaw. – 2001. – № 6.
27. Schultz T. Investment in Human Capital. – N.Y., 1971. – 395 p.
28. Williamson O. Mechanisms of Governance. – New York: Oxford University Press, 1996. – 429 p.
29. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: Моногр. – К.: КНЕУ, 2005. – 344 с.